

Minka Memija

ŠTAMPA I PRETPREPORODNI PERIOD BOSANSKO-MUSLIMANSKE KNJIŽEVNOSTI

Vrijeme koje ćemo označiti kao pretpreporodni period moglo bi se karakterizirati kao ponovni susret Istoka i Zapada. To je sredina XIX stoljeća, kada se postupno uspostavljaju ponovo veze između istočnjačkih i zapadnih žanrova u literaturi, kada se začinje ostvarivanje sinteze tih dviju kulturno-književnih paradigmi. Preplitanje ova dva kruga zbiva se tek s našim vremenom. Do tog stepena prožimanja, trajaće decenije postupnog napuštanja i prihvaćanja, odnosno građenja novog izraza koji u sebi sadrži i nešto od onoga napuštenog i nešto od onoga uzetog.

Muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske uprave, dakle i u XIX vijeku, prakticira u literaturi gotovo sve istočnjačke žanrove. Tako se ovdje njeguju i traju, u poeziji: kaside, ilahije, rubaije, gazel, munadžat, nat, tarih, mersija, medhija, arzuhal, šehengiz..., a u prozi: hikaja, putopis, memoarska i historiografska proza, komentar, risala, biografija. Neki od ovih žanrova ispisuju se isključivo na orijentalnim jezicima (ovdje se podrazumijevaju turski, arapski i perzijski jezik), neki i na narodnom u okviru alhamijado literature.

Vidljiva granična linija postupnog otvaranja prema Zapadu zbiva se s pojavom štampe i izdavačke djelatnosti, uslovljenih osnivanjem prve štamparije u Sarajevu 1866. godine. Te godine počinju dva lista: *Bosanski vjestnik*, na narodnom, i *Bosna*, bilingualno, i na turskom jeziku. Bitni faktori koji omogućuju ovu prekretnicu i razlikovanje u odnosu na dotadašnje vrijeme jesu jezik i pismo. Istina, osmanska vlast za sve vrijeme svog trajanja iskazivala je visok stepen jezičke tolerancije što je omogućilo rad na narodnom jeziku koji je bio apsolutno dominantan (svakodnevni govor, bogat korpus narodne poezije kod svih ovdašnjih naroda, spisateljska djelatnost kod svih pa i Muslimana o čemu svjedoči alhamijado literatura, krajiška pisma, korespondencija. A s pojavom prvih novina taj jezik i pismo vide se u novom mediju, one su mogućnost da se istupi iz zatvorenih konfesionalno-nacionalnih okvira i objavi taj jezik i pismo. Tako u ovim novinama Muslimani prvi put štampaju na zapadnom pismu i narodnom jeziku. Pjesme iz prvog broja *Bosne: Pozdrav gospodina hodže Mehmeda Emin-efendije, Pozdrav načelnika pravosuđa mufetiši-hučam-efendije i Pozdrav kajmekama Munib-efendije sultanu* jesu prvi tekstovi

ovdašnjih Muslimana objavljeni na narodnom jeziku i nearapskim pismom, ćirilicom.

Prva drugačija literarna forma javlja se također u novinama - najprije u *Sarajevskom cvjetniku - Gulseni-sarayu*, listu prvog muslimanskog novinara Mehmeda Šaćira Kurtćehajića¹, kasnije i u zvaničnoj *Bosni*². To su prilozi u dijalogu koji po formi i po sadržaju podsjećaju na grčki mim, možda bi se mogli smjestiti između satiričnog koji se u helenskoj književnosti vezuje za Menipa i poučno-filozofskog sadržaja kakav je pisao Platon.

Na Zapadu se ovaj žanr obnavlja u vrijeme prosvjetiteljstva. U skladu s političkim stanjem i stepenom historijskog razvoja ove zemlje u to vrijeme, duh prosvjetiteljstva ovdje se javlja gotovo stoljeće kasnije i ostvaruje se u specifičnim modifikacijama: prvenstveno u znaku snažnih inicijativa za kulturno samoosvješćenje i emancipacije, te u znaku nacionalno-preporoditeljskih pokreta, što su neodvojive dimenzije jednog jedinstvenog procesa.

Prvu dijalošku rubriku donosi *Sarajevski cvjetnik* u aprilu 1869. godine. Razgovaraju dvojica, "Musliman i Hristjanin", o savremenoj situaciji. Dijalog je pun polemičkih tonova, kršćanin prigovara muslimanu sve ono što bi valjda zamjerio predstavnicima vlasti. Jedan od bitnih prigovora je i to da se narod međusobno slabo druži. Rubrika se u ovom listu nastavlja u 1890. i 1872. godini. U još dva priloga sudionici ovog razgovora su imenovani kao "dvojica Hercegovaca" i "Mostarac i Trebinjac", ostale rubrike, i u *Bosni*, ne donose nikakve podatke o njima, prilozi su nastavljeni kao *Razgovor dvojice*, a razlikuju se kao *prvi* i *drugi*. Dvije rubrike potpisane su sa: Jedan patriot, što ove priloge kvalificira kao dobronamjerne, angažirane pristupe zadatoj temi.

Teme ovih dijalogu su uzete iz života, uglavnom su to kritike zbog neostvarenih projekata u komunalnoj djelatnosti, u obrazovanju, zbrinjavanju sirotinje i slično, i u vezi s tim iznosi se na vidjelo korupcija, nemar, nebriga, potkradanje državnog novca i drugo.

Iz jedne od tih rubrika daćemo fragment da se vidi njena priroda:

Prvi: Šta ima novo?

Drugi: U riječima svašta a u poslu ništa.

Prvi: Šta će to reći?

Drugi: Tako je zaista, jer da je sve učinjeno šta je govoreno šta bi

1) *Sarajevski cvjetnik*, izlazio na turskom i narodnom jeziku od decembra 1868. do jula 1872. godine.

2) *Bosna* počinje u maju 1866. godine i traje do ljeta 1878. godine.

koješta bilo.

Prvi: Čemu su te tvoje riječi namijenjene, to hoću da im razjasniš.

Drugi: Ovo se odnosi na skoro sve, no nas se tiče samo ono što se u našoj Bosni radi.

Prvi: Ima li u Bosni stvari o kojima se govorilo a nije ništa svršeno?

Drugi: Šta питаš kad znaš. Prije dvije godine ovdje se je poveo govor da će se ustanoviti daru-šefeka (sirotinjska škola). O tome je javljeno tako kao da je stvar već svršena, i već se po svijem vilajetskim novinama bijahu raznijeli članci u pohvalu toga djela kojega nema, a osobito mi je žao riječi kojima je "Tereki"³ pohvalio ovu stvar i preporučio i ostalijem vladama vilajetskim, pa što bi od toga?

Prvi: Pa zar je ta škola nešto, svejedno načinila se-ne načinila, no to bih ja rad bio zanati šta bi od konjičkog puta koji je jedini put vežući Bosnu i Hercegovinu i o kome se tako mnogo govorilo.

Drugi: E moj brate, ti svojim pitanjem pokazuješ da nijesi čitao dosadašnje novine ovoga vilajeta.

Prvi: Kad si ih čitao morao si u njima naći da je taj put načinjen tako da po njemu kola kao po ledu lete i da su željezni mostovi iz Engleske, bog zna s koliko troška donešeni i namješteni...

Put, naravno, nije dovršen, iako su utrošena velika sredstva. Toliki trošak začuđuje sagovornike pogotovo zato što su u gradnji puta besplatno radili radnici iz Travničkog i Hercegovačkog sandžaka te vojska.

Uloge dvojice koji razgovaraju nisu u svim rubrikama razgraničene do kraja; oni nisu uvijek oponenti, jedan kritikuje a drugi, braneći nešto, iznosi činjenice koje također optužuju, pa i on tako postaje kritičar. Tako se, u jednom razgovoru, obojica slažu u tome da mnogi planovi ostaju na nivou obećanja te da nije vakufa Gazi Husrev-bega ne bi bilo nijedne zgrade koja "zahtjevima vremena odgovara".

Ova rubrika bila je dosta čitana što se kaže i u jednom Razgovoru dvojice. A čita se, po mišljenju jednoga od njih, zato što njihov dijalog "ne pokazuje nikakve privatne mržnje, niti potvaranja, no što svijet naš govor odobrava o tome da ne govorimo, nego da vidimo ima li kakve koristi od našega govora i pisanja". Ovi se prilozi, po svojoj namjeni, uklapaju u generalnu ideju ovih novina - da se bude koristan.

Bosna i Sarajevski cvjetnik objavile su ukupno osam priloga ovoga žanra.⁴ Nijedan od njih nije potpisao imenom. Možda nije presmjelo veza-

3. *Tereki*, list koji je izlazio u Istanbulu. 4. U *Sarajevskom cvjetniku* rubrike su objavljene u: br. 14 od 3. aprila 1869.; br. 14 od 4. aprila 1870.; br. 15. od 11. aprila 1870.; br. 17 od 25. aprila 1870.; br. 9 od 29. aprila 1872. i br. 15 od 1. jula 1872. *Bosna* je objavila dvije rubrike: u broju 197 od 17/29. marta 1870. i br. 229. od 27. oktobra /8. novembra iste godine.

ti ih za Kurtćehajića, jer se javljaju u *Bosni* kad je on na čelu toga lista, te u *Cvjetniku*, koji on također uređuje. Mada nije beznačajna "uređivačka ruka" kao činjenica koja govori u prilog ovoj pretpostavci, nju mogu potkrijepiti i oni primarni zahtjevi Kurtćehajića, novinara i urednika: žed za naukom, za napretkom u svakom pogledu i za aktivitetom.

Iako je *Bosna* izlazila još šest godina nakon Kurtćehajićeve smrti, *Razgovor dvojice* nikad se više nije pojavio, što bi također moglo da govori o vezanosti ovog autora i rubrike.

Listovi ovoga osmanskog perioda donose često informacije i o kulturnom životu u Evropi i svijetu. Tako se čitalac u *Bosni* upoznaje i sa kulturnim i književnim tokovima izvan Osmanskog carstva. Ove novine objavljuju i prve prevode iz zapadne literature. *Sarajevski cvjetnik* sredinom 1869. godine objavljuje informaciju da je umro francuski pjesnik Lamartin a nešto kasnije i prevod jedne njegove elegije. Prevedeni prilozi, također poznati turski publicista i pjesnik Ebu Zije Teufik. On u više nastavaka donosi fragmente iz *Dnevnika Dobroga Rišara* uz informaciju o izuzetnoj popularnosti ovoga djela, te da je u cijelosti prevedeno i objavljeno na turskom jeziku.

U salnamama, kalendarima koji su na turskom jeziku izlazili na prelazu osmanskog i austrougarskog perioda, nalazimo začetke istraživačko-kritičkih radova. Ibrahim-beg Bašagić objavljuje u njima 22 teksta o znamenitim ličnostima iz bosanskohercegovačke historije, i u okviru toga o četrnaest pisaca.

A austrougarskim vremenom jačaju procesi približavanja evropskom kulturnom krugu. Oni su omogućeni intenziviranjem izdavačke djelatnosti, reformom obrazovanja, razvojem svjetovnih škola, pokretom za afirmaciju narodnog jezika i latinice i ćirilice, te školovanjem Muslimana u zapadnim centrima.

U dramskom žanru stvari su nešto složenije, zbog odsustva dramske tradicije u islamskoj kulturi. Vjerovatno su zato prvi dramski tekstovi samo tematski oslonjeni na kulturnu tradiciju islamskog kruga, a tehnički su preuzeti iz zapadne tradicije. O tome svjedoče, na primjer, drame *Pod Ozijom* Safvet-bega Bašagića i *Hadžun* Rizabega Kapetanovića. U dramskom žanru zapravo ne može biti riječi o preporodu nego o nastanku nove književne vrste.

Iako u prvim djelima koja označavaju uvođenje novih žanrova u literaturi nema izuzetne književno-estetske vrijednosti, njihov kulturnohistorijski značaj je golem. Ta djela predstavljaju neophodnu književnu i civilizacijsku pripremu osvajanja zapadnih oblika književnog umijeća, što će

u razdoblju s kraja vijeka omogućiti pojavu profiliranih autorskih figura i književno-umjetnički relevantnih ostvarenja, poput Safvet-bega Bašagića, Ćatića, Bjelevca i drugih.

Proces sinteze kulturno-književnih tradicija Istoka i Zapada traje kao bitno obilježje bosanskohercegovačke umjetnosti novoga doba. To je posebno vidljivo u književnosti i u likovnoj umjetnosti, na primjerima djela Selimovića, Sušića, Skendera Kulenovića, Ibrišimovića, Kondžića, Karahasana, Horozovića (u literaturi) te Behaudina Selmanovića, Numankadića, Berbera, Obralića, Hasanefendića, Hoze, Dragulja, Ramića... (u likovnoj umjetnosti).

REZIME

Pojava štampe u Bosni i Hercegovini 1866. godine predstavlja onu graničnu liniju koja se može nazvati pretpreporodnim periodom u književnom životu ovdašnjih Muslimana. To vrijeme razlikuje se od dotadašnjeg prije svega po jeziku i pismu. Stvaranje na tri orijentalna jezika i na arapskom pismu postupno uzmiče pred narodnim jezikom i zapadnim pismima - ćirilicom i latinicom. U prvim bosanskohercegovačkim novinama Muslimani prvi put štampaju svoje radove na narodnom jeziku i nearapskim pismom. U tim novinama javljaju se i nove literarne forme koje se mogu kvalificirati kao ponovni susret Istoka i Zapada. Te novine objavljuju i prve prevode iz zapadne literature.

Procesi približavanja zapadnom kulturnom krugu ići će uzlaznom linijom u narednim decenijama da bi se okončali s našim vijekom.

The Press and the Period of Bosnian Moslem Literature before the Revival

An emergence of press in Bosnia and Herzegovina in 1866 can be seen as a border mark that can be called the Period before the Revival in the literary life of the local Moslems.

This time is different from the present one, above all, in terms of language and alphabet. Writing in three oriental languages and in Arabic gradually retreated when confronted with the people's, or mother tongue and the Western scripts-Latin and Cyrillic. The Moslems printed their works in the first Bosnian-Herzegovinian newspapers in their own mother tongue and in a non-Arabic alphabet. These newspapers also presented

some literary forms that can be qualified as another meeting of the East and the West. These newspapers also published the first translations from the Western literature.

The process of getting closer to the Western cultural circle would be in ascending line in the decades that followed. It ended in our century.